

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ АВТОНОМНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF STUDENTS' AUTONOMOUS ACTIVITY IN THE PROCESS OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Стаття присвячена актуальній проблемі розвитку сучасного навчального процесу – автономії навчальної діяльності студента. Із точки зору автора, самостійне управління студентом особистим навчальним процесом та рефлексія, що спирається на когнітивне, свідоме оволодіння навчальним матеріалом, складають основу організації автономної навчальної діяльності суб'єктів навчання. У статті автономна навчальна діяльність розглянута з точки зору розвитку рефлексії як особистої якості суб'єкта навчання та з точки зору самоуправління студентом своєю навчальною діяльністю. У дослідженні висвітлені та змістовно аргументовані базові, структурні елементи самостійного управління студентом особистим навчальним процесом, а також розглянуто його вплив на розвиток особистих якостей студента, які роблять його суб'єктом навчальної діяльності.

Автором розглянуто основні підходи науковців до визначення дефініції «автономія». На основі аналізу психолого-педагогічної літератури визначаються різні аспекти розвитку автономної навчальної діяльності та обґрунтовується авторське визначення цього поняття. Встановлено, що автономна навчальна діяльність студентів – динамічна категорія, яка проходить певні стадії свого розвитку та має певні рівні. Основна увага зосереджується на теоретико-методологічному обґрунтуванні п'яти рівнів автономії навчальної діяльності: інструктивно-виконавчого, варіативного, пошукового, активно-пошукового, навчального. Висвітлюються та аналізуються показники та критерії сформованості кожного рівня. З'ясовано, що кожному рівню автономії навчальної діяльності відповідає певний ступень рефлексії студента та відповідні структурні елементи самоуправління навчальною діяльністю. Наводяться змістовні характеристики та прийоми формування рефлексії пізнавальної діяльності студентів у процесі вивчення іноземних мов.

Ключові слова: автономія, рівні автономної навчальної діяльності, рефлексія, при-

йоми рефлексії, самоуправління особистим навчальним процесом.

The article is devoted to the topical problem of autonomy of student's learning activity in current learning process. From the point of view of the author, student's self – directed personal learning activity and self – reflection based on cognitive – conscious mastery are the basis for the organization of autonomous learning process.

According to the article autonomous learning process is considered from the point of view of self – reflection development as a personal quality, and from the point of view of self-directed learning activity. The study highlights and substantiates the basic, structural elements of student's self – directed personal learning activity, and its impact on the development of personal qualities of a student, which make him as a subject of learning process.

The author considers the main approaches of researches to the definition of "autonomy". Based on the analysis of psychological and pedagogical literature, various aspects of the development of autonomous learning activities are determined and the author's definition of this concept is substantiated. It is established that autonomous learning process is a dynamic phenomenon that goes through certain stages of its development and has certain levels. The main attention is focused on the theoretical and methodological aspects of five levels of autonomy of learning activity: instructive - executive, variable, search, active – search, educational. Indicators and criteria of formation of each level are covered and analyzed. It was found that each level of autonomous learning activity corresponds to a certain degree of self – reflection, and the corresponding structural elements of self-directed learning process.

Meaningful characteristics and methods of forming a student's self – reflection as a cognitive activity in the process of learning foreign languages are given.

Key words: autonomy, levels of autonomous learning activity, self-reflection, techniques of reflection, self-direction of personal learning process.

УДК 811:378.147
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/42.10>

Задорожна Т.П.,
ст. викладач кафедри сучасних мов
Національного університету
кораблебудування
імені адмірала Макарова

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Заклади вищої освіти, відповідаючи на виклики сучасних реалій, що склалися у світі, активно впроваджують практику викладання іноземних мов у формат автономного навчання. Ефективність цього процесу великою мірою залежить від готовності студентів формувати, розвивати та поглиблювати ступень своєї автономності для успішної роботи з опанування іноземних мов. Таким чином, уважного ставлення дослідників потребує питання, яке пов'язане з формуванням та розвитком автономії студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема автономного навчання широко висвітлюється в наукових дослідженнях як закордонних, так і вітчизняних науковців.

Багато досліджень присвячено визначенню та аналізу дефініції «автономне навчання». Першим, хто використав термін «автономність навчальної діяльності» та надав його визначення, був британський науковець Х. Холек. Він розглядав автономію як здатність студента до відповідальності за процес навчання. Різні ступені сформованості автономії було пов'язано з особистими

характеристиками студента, його цілями та культурним контекстом.

У роботах Л. Дикенсон простежується порівняльний аналіз понять «автономія» та «самоуправління» (self-direction), «індивідуалізація навчання» (individualize instruction), «самостійне навчання у ресурсних центрах» (self-access instruction). У визначенні терміна «автономія» науковець схиляється до думки, що несення та розподіл відповідальності студента за процес навчання, який базується на ступені залучення, складає головний зміст автономії [6, с. 89].

У Литлвуд розглядає автономію у трьох вимірах:

1) автономія як суб'єкт пізнання (autonomy as a learner);

2) автономія як суб'єкт комунікації (autonomy as a communicator);

3) автономія як риса особистості (autonomy as a person)

Із точки зору науковця, змістом навчальної автономії є розвиток мотивації, впевненості, а також знань та вмінь для самостійного навчання, спілкування та розвитку самостійності особистості.

У роботах М.Л. Соколової автономне навчання розглядається з точки зору організації самостійної роботи студентів, а також як здатність до само-рефлексії в навчальному процесі.

У дослідженнях вітчизняних науковців автономія розглядається як самостійна навчальна діяльність студентів, головним завданням якої є навчити студента вчитися. Автономія розглядається як процес самонавчання, яке може поєднуватися із груповим навчанням під керівництвом викладача (С.П. Кожушко, О.Б. Тарнопольський).

О.Б. Тарнопольський під розвитком навчальної автономії студентів розуміє не стільки впровадження суто їхнього індивідуального навчання, скільки комплекс заходів, вживання яких веде до того, що вони самі беруть на себе відповідальність за хід і результати навчального процесу [4, с. 132].

Така автономія, з точки зору автора, по-перше, передбачає надання студентам права у виборі цілей, змісту, методів навчання, а також навчальних матеріалів. По-друге, автономія забезпечується через створення і реалізацію спеціальних програм навчання з урахуванням потреб студентів [4, с. 134].

На думку Т.В. Караєвої, вищим видом навчальної автономії є автономія творчої навчальної діяльності. Вона виникає в тих випадках, коли студенти самостійно вирішують творчі завдання засобами мови, яку вони вивчають, тобто займаються творчою навчальною діяльністю. На відміну від згаданих науковців, автор аналізує автономну навчальну діяльність із точки зору її відмінності від самостійної навчальної роботи.

Таким чином, аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень, які пов'язані з проблемою формування, розвитку та поглибленню автономної

діяльності студентів, дозволяє зробити висновок, що ця проблема розглядається дослідниками та науковцями в різних напрямках, які умовно можна поділити на: дослідження, які присвячені категоріально-понятійному аналізу в контексті особистісно зорієнтованого підходу до вивчення іноземних мов (О.А. Гаврилюк, Н.С. Кіргінцева, Н.Ф. Коряковцева, Т.Ю. Тамбовкіна, Р. Benson, L. Dickinson, M. Gremmo, H. Holec, D. Little, R. Pemberton, R. Smith та ін.), та дослідження, які присвячені проблемам автономії як основи для організації самостійної роботи (С.П. Дикенсон, О.Б. Кожушко, М.Л. Тарнопольський та ін.)

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових досліджень дозволив виявити традиційні підходи до проблем організації автономної навчальної діяльності. Перехід до нових реалій потребує перегляду традиційних підходів та зумовлює необхідність розгляду автономії навчальної діяльності як специфічного виду когнітивної діяльності студентів, який носить динамічний та розвиваючий характер, складається з певних етапів, рівень розвитку яких залежить від ступеню розвитку рефлексії суб'єкта навчальної діяльності.

Мета статті – дослідити сутність автономної навчальної діяльності студентів у процесі вивчення іноземних мов із позицій самоуправління та рефлексивного підходу.

Виклад основного матеріалу. У сучасній психолого-педагогічній науці не існує єдиного розуміння поняття автономії навчання. У деяких трактуваннях воно наближається до поняття навчальної самостійності. Але, на відміну від останнього, автономія навчання характеризується високим ступенем залучення студента до управління особистим навчальним процесом, а також високим ступенем його відповідальності на усіх етапах.

Виділимо кілька визначень поняття автономія, що існують у сучасній науково-педагогічній літературі. О.О. Сергєєва розглядає автономію як характеристику особистості, під якою розуміється «форма особистісного буття сутність якої проявляється в таких характеристиках: самостійне цілепокладання, усвідомленість поведінки, розвинена рефлексія» [2, с. 7].

Тобто з точки зору автора саме такі якості автономії, як рефлексія, усвідомленість поведінки, є механізмом адаптації особистості до умов, що постійно змінюються, а також визначають успіх особистого та професійного розвитку.

Аналізуючи автономію з точки зору організації незалежної, продуктивної, усвідомленої навчальної діяльності, Н.Ю. Мілютинська визначає навчальну автономію як «організовану та керовану спільно з викладачем продуктивну освітню діяльність студента, спрямовану на створення особистісного освітнього продукту, що включає

рефлексію даної діяльності, конструктивну та творчу взаємодію студента з освітнім середовищем та суб'єктами освітньої діяльності» [3, с. 13].

Таким чином, можна побачити, що рефлексія відіграє ключову роль як із точки зору особистих якостей суб'єкта навчання, так і з точки зору організації його процесу самонавчання.

Аналіз наявних трактовок дозволив нам надати власне визначення терміна «автономія навчання», яке розуміється нами як динамічно-розвиваюча та самостійно-управляюча навчальна діяльність студента, рівень якої визначається ступенем розвитку особистої рефлексії, мета якої полягає у створенні особистого, якісного освітнього продукту.

Студент, для якого характерним є усвідомлене та ефективне самостійне управління своєю навчальною діяльністю, апріорі становиться суб'єктом цього процесу, тому що він здатний до:

- аналізу та оцінки реальних потреб у своїй навчальній діяльності;
- визначення та постановки цілей;
- вибору засобів, часу, місця та способу здійснення особистої навчальної діяльності;
- прогнозування результатів;
- визначення кінцевого продукту навчальної діяльності та критеріїв його оцінки;
- самоконтролю, самокорекції та самооцінки результату [3, с. 14].

На наш погляд, самоуправління засновано на саме тих функціональних елементах, що і процес управління, з тією різницею, що він здійснюється самим суб'єктом навчальної діяльності, тобто студентом. Самоуправління в умовах автономного навчання іноземних мов має такі функціональні елементи: визначення та постановка цілей, планування своїх дій, самопрогнозування кінцевих результатів, рефлексія пізнавальної діяльності, самоконтроль та самокорекція. Із нашої точки зору, ці функціональні елементи є присутніми на усіх етапах автономного навчання і є відповідними до кожного конкретного етапу. Призначення самоуправління – привести до відповідності можливості студента та вимог, які висуває перед ним автономна навчальна діяльність. Студент повинен зрозуміти свої завдання в ролі суб'єкта навчального процесу. Йому дуже важливо мати сформовану цілісну систему уявлень про свої можливості і вміння їх реалізувати. Результатом цих дій є суб'єктивна, особиста модель автономної навчальної діяльності, на основі якої студент складає програму дій та засобів її реалізації.

Особливе місце серед функціональних елементів самоуправління займає самопізнання, або рефлексія. Авторитарна модель навчання не вимагає будь-якого осмислення з боку студента. Замість цього використовується закріплення та узагальнення отриманих знань.

Формування та розвиток автономного навчання, яке ґрунтується на концепції особисто-орієнтованого навчання, просто неможливо здійснити без застосування рефлексії на усіх його етапах.

Рефлексія (лат. Reflexio – звертання назад) – процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів та станів. [5, с. 126].

Набуття необхідних компетенцій з іноземної мови неможливо без розуміння студентами методів свого навчання, механізмів пізнання та розумової діяльності. Таким чином, головне завдання рефлексії – допомогти студенту зрозуміти свою пізнавальну діяльність, виявити її головні компоненти. Ступень сформованості особистої рефлексії визначає рівень розвитку автономної навчальної діяльності.

Можливо виділити такі рівні автономії.

Інструктивно-виконавчий рівень автономії, який припускає створення педагогом відповідної освітньої ситуації та залучення студента до запропонованої ситуації навчання. На цьому етапі студент має дуже низький рівень рефлексії, виконує переважно вправи репродуктивного характеру, які підготовлені викладачем, використовує для вирішення поставлених завдань зразок, не може дати самостійно оцінку своєї діяльності, покладається на оцінку викладача; завдання здійснюються під безпосереднім керівництвом із боку викладача.

Рівень варіативної автономності здійснюється на створеній викладачем ситуації успіху, яка стимулює та мотивує студента, готує його до самостійної навчальної діяльності. На цьому етапі студент має все ще доволі низький рівень рефлексії, який дорівнює **елементарному рівню**. Завдання цього етапу сформувати у студента образ « потрібен», « Я зможу сам» [3, с. 52]. Студенти обирають із запропонованих викладачем завдань і вправ, засобів і методів вивчення навчального матеріалу ефективніші собі, аргументуючи свій вибір, визначають форму та час роботи, можуть дати оцінку своїм діям та діям товаришів за готовими критеріями.

Активна пошукова автономія передбачає розвиток культури оцінювання власних помилок за допомогою самоаналізу та самоконтролю. Рівень рефлексії студента – **нижче за середній**. На цьому етапі у студента формується розуміння того, що зроблені та усвідомлені помилки підтримують та зміцнюють процес самонавчання, він може сформулювати цілі, здатен оцінити та вибрати найбільш ефективні для себе способи та прийоми вивчення навчального матеріалу, може брати участь у підготовці дидактичного матеріалу до заняття, визначає час виконання завдань, здатен спрогнозувати можливі труднощі, студент здатен здійснювати самооцінку за критеріями, які було визначено, але підсумкова оцінка ставиться викладачем. На цьому етапі у суб'єкта навчання формується образ «Я розумію» [3, с. 54].

Просунутий етап активно-пошукової автономії базується на **середньому рівні рефлексії студента**. На цьому етапі студент може самостійно готувати навчальні матеріали та обирати форми і способи вивчення дисципліни. Педагогічне сприяння з боку викладача здійснюється опосередковано. Головне завдання цього етапу – надати студентам більше творчості та ініціативи для усвідомлення ними образу «Я творю» [3, с. 54].

Навчальна автономія – вищий рівень автономної діяльності студента, основу якого складає **просунутий** рівень рефлексії. На цьому етапі відбувається усвідомлення власних шляхів та способів навчання. Результатом цього етапу є формування у студента образу «Я володію» та вміння студентів самостійно будувати та керувати своїм навчальним процесом на всіх його етапах, від планування та організації до корекції, аналізу та контролю [3, с. 56]. Такий тип автономії носить інтенсивний та діяльний характер, що допомагає студентам сформулювати отримані результати, визначити цілі подальшої роботи, скорегувати свій навчальний шлях.

У процесі вивчення іноземної мови для розвитку особистої рефлексії студенти можуть використовувати два типу засобів: лінгвістичні засоби (одиниці вокабуляра, синтаксичні конструкції ...) та поняття та категорії (наукові, філософські, естетичні...). Володіння студентом цими засобами дозволяє реалізувати різні способи осмислення та уявлення ситуації, що рефлексується. Робота зі схемами, графіками, таблицями, картами також сприяє розвитку простору чистого мислення студента. На розвиток рефлексії під час здійснення комунікації також позитивно впливає вільний обмін думками та виявлення позиції кожного її учасника. Різні види запитань, аналогій, а також іронія та жарт можуть бути ефективним стимулом для розвитку рефлексії. Під час роботи з текстами активізує рефлексію прийом прогнозування, який стимулює усі розумові процеси пізнавальної діяльності студента, а також використання різних стратегій, які допомагають в моделюванні рефлексивних

відносин. Засобами, які стимулюють рефлексивне мислення, є групові дискусії, методи структурованих бесід, ділові ігри та ін.

Таким чином, застосування усіх методів розвитку рефлексії, що наведені вище, значною мірою впливатиме на розвиток усіх рівнів автономного навчання студентів у процесі вивчення іноземних мов.

Висновки. Основу організації автономної навчальної діяльності складає самостійне управління студентом особистого навчального процесу та рефлексія, яка спирається на когнітивне, свідоме оволодіння суб'єктом навчання матеріалу, що вивчається.

Автономна навчальна діяльність у процесі вивчення іноземних мов – динамічне, постійно розвиваюче утворення, яке охоплює п'ять рівнів, складність яких залежить від ступеню складності та розвитку рефлексії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бурденюк Г.М. Управление самостоятельной учебной деятельностью при обучении иностранным языкам. Кишинев : Штиинца, 1988. 137 с.
2. Сергеева О.А.. Психолого-педагогические условия развития автономии личности студентов : автореф. ...канд. псих. наук. Астрахань, 2007. 25 с.
3. Милютинская Н.Ю. Автономная учебная деятельность в иноязычном образовании (теория и практика) : монография / под ред. Н.М. Плато-ненко. Ижевск : Изд-во «Удмуртский университет», 2011. 266 с.
4. Тарнопольський О.Б. Шляхи розвитку автономії студентів на курсах англійської мови для ділового спілкування : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2002. С. 130–135.
5. Хуторский А.В. Методика личностно-ориентированного обучения. Как обучать всех по-разному? Москва : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2005. 383 с.
6. L. Dickinson. Self-instruction in language learning. Cambridge University Press, 1987. 200 p.
7. Holec H. Autonomy and Foreign Language Learning. Oxford : Pergamon, 1981.
8. Little. D. Learner Autonomy: Definitions, Issues and Problems. Dublin : Authentik, 1991.